

קאלמי ברוך

קאלמי ברוך (Kalmi Baruh) נולד בכ"א בטבת התרנ"ז (26 בדצמבר 1896) בסרייבו, והיה נצר לאחת המשפחות הספרדיות הראשונות שמוצאן מסלוניקי, ושנזכרו בסרייבו בפרט ובבוסניה בכלל. לאותה המשפחה השתייך גם רבה של העיר, שמואל ברוך, שנטמן תחת אחת משתי המצבות העתיקות ביותר בכית הקברות היהודי בעיר, הנמצא על ההר שטוריה קובצ'יצ'י (Šatorija Kovačići), מצבה מן המאה השבע עשרה. וכן נמנה עם בני משפחה זו יאווה (Javer) אפנדי ברוך, שהיה עיתונאי בשנות השבעים של המאה התשע עשרה, מנהלו של בית הדפוס המחוזי,¹ שהקים השלטון המרכזי בסרייבו, בירת המחוז, ונציגם של יהודי בוסניה בפרלמנט התורכי.

הוריו של קאלמי ברוך התגוררו בעיירה וישגרד (Višegrad), אשר במזרח הרפובליקה הסרבית דהיום, והקימו ופיתחו שם תעשיית עצים מפוארת ואף עסקו במסחר בעצים. הם עברו לעיירה זו בשנת 1890 משיקולים עסקיים ושבו לסרייבו בשנת 1913, אחר פטירת אבי המשפחה. קאלמי נולד במהלך ביקור משפחתי בסרייבו. הוא גדל במשפחה ברוכת ילדים וקיבל חינוך דתי. כבר בבית הספר היסודי התבלט ככישורנותו יוצאי הדופן בתחום הלימודים, וידע לשלב סגולות אלה עם חברותיות וחוש הומור שנון. הוא גם אהב כדורגל וניגן בכינור. מנעוריו לא התלבט כלל בין האפשרות לעבוד בעסק המשפחתי המשגשג לבין רכישת השכלה עיונית בתחומי הרוח. איבו אנדריץ' (Ivo Andrić), לימים חתן פרס נובל לספרות (1961), אחיו הגדול של קאלמי, אברהם (Avram), וקאלמי עצמו, שהיה צעיר מהם בארבע שנים, דנו בשיטוטיהם לאורך גדות הנהר דרינה (Drina) בזכויות הקיבוציות של מגורים שונים באוכלוסייה ובזכויותיו של היחיד. למותר לציין שדינונים אלה, שהיה בהם מן האווונגרד באותם ימים, היו כרוכים בסכנה בשלהי ימיה של הקיסרות האוסטריו-הונגרית, ששלטה בבוסניה. בשנותיו בגימנסיה השתתף בפעילות

1 פיאנוביץ', עמ' 12.

הספרותית של עמותה של תלמידי בית ספרו שנקראה 'יהודה המכבי' (Jehuda Makabi), ושחבריה עסקו בתרגומים מתוך הסיפורת היהודית, וכן כתב מספר מאמרים משלו.

רכישת השכלה

בשנת 1915, לאחר שסיים את הגימנסיה הראלית בסרייבו, גויס ברוך לצבא אוסטרו-הונגריה והשתתף בקרבות מלחמת העולם הראשונה. שנתיים לאחר גיוסו נפל בשבי הרוסי בהרי קרפטים, ובהיותו בשבי למד באוניברסיטה בעיר קזן (Kazan), בירת רפובליקת טטאריה דהיום.²

עם תום המלחמה החל ברוך ללמוד רומאניסטיקה (פילולוגיה של שפות רומאניות וספרותן) באוניברסיטת וינה. כאן התוודע לאחד החוקרים המרכזיים של השפה הספרדית-היהודית, לפרופ' מקס לאופולד וגנר (Max Leopold Wagner). בתור סטודנט השתתף ברוך בפעילות האיגוד האקדמי הספרדי 'אספרנצה' (Esperansa, Esperanza [תקווה]) והאיגוד האקדמי היהודי 'בר-ג'ורא'. מאמר הביכורים שלו, 'שפתם של הספרדים' ('La lingua de los sefardim'), שפורסם בכתביהעת 'אל מונדו ספרדי' ('El mundo sefardi' [העולם הספרדי]), משך את תשומת לבו של הרב הידוע ובן דודו ד"ר מוריץ לוי (Moritz Levy), והוא לא חסך מברוך מילות שבח ועודד אותו באמרו כי כבר ניתן לחוש שהוא איש מדע-הבקי בפילולוגיה הרומאנית ובביקורת הספרות הרומאנית, ושניכרת מומחיותו בפולקלור היהודי הספרדי שבבוסניה, ובייחוד ברומנסות ובסיפורת שברקען.³ בשנת 1923 הגן ברוך בפקולטה לפילוסופיה שבאוניברסיטת וינה על עבודת הדוקטור שלו, 'מערכת ההגאים של השפה הספרדית-היהודית בבוסניה' ('Der Lautstand des Judenspanischen in Bosnien'), בפני המומחה הדגול בעולם הבנמאניסטיקה פרופ' קרלו פון אטמייר (Karlo von Etmayer).

השתלמות בספרד

לאחר קבלת תואר הדוקטור השתלם ברוך תקופה קצרה בברלין, ובמהלכה פרסם ספר על מטבעות לשון ספרדיים וזכה לשבחים על ספרו מצד מבקרים

2 אלעזר, עמ' 310-312.

3 לוי, עמ' 2-3.

קאלמי ברוך (תצלום באדיבות ויקיפדיה)

מוגן בזכויות יוצרים

מקומיים.⁴ בתום תקופה זו נסע ברוך למדריד בעזרת מלגה מטעם ממשלת ספרד, שהוא היה היחיד מקרב היהודים הספרדים מהבלקן שזכה לקבלה,⁵ ושקד שם שנתיים על איסוף ולימוד של חומר שעליו התבסס מאוחר יותר בכתיבת מחקרים, מסות ומאמרים, ושמע הרצאות על פונטיקה וספרות במרכז ללימודים היסטוריים.

'ספרד הייתה ארץ אבותיו החמימה, שאותה הם נאלצו לעזוב', כפי שכתב חוקר הספרות פרופ' ויסלב מקסימוביץ'.⁶ ברוך התעניין מאוד ביחס האמפתי, המודרני והאנטי־קלריקלי של האינטלקטואלים הספרדים אל היהודים הספרדים כאחיהם המגורשים, והדבר בא לידי ביטוי בריאיון עמו שפורסם בכתב־העת הספרותי המכובד שיצא לאור במדריד 'לה גצטה ליטוריה' (*La Gaceta Literaria*) [כתב־העת הספרותי]. ברוך חזה באותו ריאיון את תפקידו כמתווך תרבותי בין שתי הממלכות – בין ספרד לבין ממלכת הסרבים, הקרואטים והסלובנים – וכן בין המטרופולין הספרדי לבין הספרדים של ממלכת הסלאווים הדרומיים. בזיכרונותיו מחורף שנת 1928, שבו כילה עם ברוך, כתב אנדריץ': 'העיר סגוביה הייתה [לברוך] לא רק סנסציה היסטורית ואסתטית, אלא גם עניין הקשור לילדותו ולחיי היומיום של הקהילה שאליה השתייך. הוא נזכר ברומנסות ששמע בילדותו. ברומנסות אלה בדרך מעורפלת – מאיימת משהו, אך אמיתית למדי – עמדה ספרד הישנה, כמו עצרה את נשימתה, בחורות בכו, והאבירים האראגונים חלפו להם דרך העדים'.⁷

עבודה בפרובינציה

למרות אפשרויות לקריירה במספר אוניברסיטאות ברחבי אירופה, עמד לנגד עיניו של ברוך האידאל של עבודה תרבותית בפרובינציה והתמסרות למען עולם טוב יותר, ולכן ויתר על משרה מן המניין באקדמיה, סרייבו עדיין הייתה עיר מתפתחת, עיר רבת דתות (נוצרים אורתודוקסים וקתולים, מוסלמים ויהודים) ורבת לאומים (סרבים, מוסלמים [בוסנים], קרואטים ויהודים), עיר אשר רק חמישים שנה לפני כן שוחררה או נכבשה מהתורכים – המינוח תלוי בקבוצה הלאומית, עיר שטעמה מפרות הקדמה האירופית אך גם שבעה ממנה אכזבות בתקופת השלטון האוסטרו־הונגרי, שממנו השתחררה רק כעשר שנים קודם לכן.

4 טבאק, עמ' 6-7.

5 וידקוביץ'־פטרוב.

6 מקסימוביץ', עמ' 12.

7 אנדריץ'.

ברוך קיבל עליו משרת מורה לסרבית (סרבוֹקְרוֹאטית), לטינית, צרפתית וגרמנית בגימנסיה העירונית הראשונה, והצליח מאוד בהוראת כל השפות. ממילות ההערכה החמות שכתבו עליו רבים מתלמידיו מצטיירת דמותו של פדגוג ובלשן מבריק המלמד בשקט וברוגע.⁸ הבלשן המעמיק ובעל ההשכלה הרחבה ניחן בכושר ביטוי ציורי עשיר, וניצל זאת לפתח את אהבתם של תלמידיו לעולמות הרעת אשר נפתחו לפניהם בלימודיהם. בהיותו אדם צנוע והומניסט אמיץ בדעותיו ובעל הבנה אנושית לתלמידים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, היה לרבים מתלמידיו – בעיקר לאלו מתוכם אשר החזיקו בדעות פרוגרסיביות – דגם לחיקוי, ולא מעטים מהם הלכו בעקבותיו והיו לימים אנשי רוח ומדע. לצד עבודתו בגימנסיה עסק ברוך בהוראה מחוצה לה, ולימד למשל קורס לספרדית ללא תשלום, וכן כתב מאמרים, מסות, ביקורות ומחקרים ואף עסק בתרגום. הוא תרגם יצירות ספרות, אך תרם מכישוריו גם לענייני ציבור, ולמשל היה רשום כנוטריון לשפה הרומנית בבית המשפט העירוני. נוסף על ספרדית-יהודית וסרבית דיבר ברוך עברית, יוונית, לטינית, ספרדית, קטלאנית, פורטוגלית, צרפתית, איטלקית, רומנית, גרמנית, אנגלית ורוסית וכן ידע ערבית ותורכית.

פובליציסטיקה

ברוך כתב מאמרים אשר פורסמו בכתבי־עת ועיתונים יהודיים ואחרים שיצאו לאור בסרייבו: 'יוורייסקי ז'בוט' (*Jevrejski život*) [החיים היהודיים], 'יוורייסקי גלאס' (*Jevrejski glas*) [קול היהודי], 'ז'ידובסקה סוויסט' / 'נרודנה ז'ידובסקה סוויסט' (*Židovska svijest / Narodna židovska svijest*) [המודעות היהודית / המודעות העממית], 'פרגלד' (*Pregled*) [בריקה רטרוספקטיבית] הפרוגרסיבי, 'שערך ד"ר יובן קרשיץ' (*Jovan Kršić*) יחד עם כמה מורים במגמה שמאלית, ו'יוגוסלוונסקי ליסט' (*Jugoslavenski list*) [העיתון היוגוסלווי]. מאמרים פרי עטו נדפסו גם בפרסומים של איגוד החינוך המוסלמי 'גאיירט' (*Gajret*) [בתורכית: מאמץ]. כמה ממאמריו פורסמו על ידי העמותה התרבותית-החינוכית היהודית 'לה בנבולנצ'יה' (*La Benevolencija*) מסרייבו – שעורך פרסומיה היה סטניסלב וינוור (*Stanislav Vinaver*) – בשיתוף עם העמותה התרבותית-החינוכית הבלגרדית 'פוטפורה' (*Potpura*) [תמיכה]. בשנות השלושים הוציאה לאור 'לה בנבולנצ'יה' את ספרו של ברוך על מטבעות הלשון הספרדיים. ברוך היה גם יד ימינם של עורכי חוברות

ספומניצה' (*Spomenice* | מגילות)) שהוקדשו לאירועים או אישים דגולים בתולדות עם ישראל, וכן סייע בעריכת לוח השנה היהודי 'וורייסקי נרודני קלנדר' (*Jevrejski narodni kalendar*) לוח שנה יהודי עממי). בזגרב ברוך שיתף פעולה עם העיתונים היהודיים 'גדעון' (*Gideon*) ו'ז'דוב' (*Židov*), ובספליט עם 'נובו דובה' (*Novo doba* | עידן חדש).

ברוך פרסם ממסותיו גם בכתבי־עת ספרותיים כלליים, כמו 'סרפסקי קנייז'ונוני גלאסניק' (*Srpski književni glasnik*) והמודיע הסרבי (הספרותי) ו'מיסאו' (*Misao* | מחשבה), ששניהם יצאו לאור בבלגרד. כתיבת אלה הדפיסו בין השאר תרגומים מהספרות הספרדית, וברוך פרסם בהם למשל תרגומים של יצירותיו של אנריקה לרטה (*Enrique Larreta*) 'תהילתו של דון רמירו' (*Слава Дон Рамира*) ו'החיים בתקופת פיליפ השני' (*Један живот у доба Филипа II*). הוא פרסם גם בכתבי־עת אירופיים שיצאו לאור במרירד ובברלין. למשל בשנת 1930 נדפס מחקרו 'הספרדית־היהודית של בוסניה' (*El judeo-español de Bosnia*) בכתבי־העת 'רוויסטה דה פילולוחיה אספאניולה' (*Revista de Filología Española*) והשקפה על הבלשנות הספרדית). מחקריו זכו לתהודה, ולמשל חוקר השפות הסלאונית הפרופ' האנגלי ג'ונסון ביקר אצל ברוך בסרייבו ונעזר בו לעבודותיו,⁹ וכן פנו אליו מספר אנשי אקדמיה מספרד שחפצו ליצור קשר עם אינטלקטואלים יהודים ספרדים מהבלקנים, כמו פרופ' חימנס קבאליירו (*Giménez Caballero*).¹⁰

השפה והספרות הספרדית

בהדרגה צמח האינטלקטואל היוגוסלוי ברוך לאיש מדע של העולם הגדול בתחומו. הוא עסק בספרד ובתרבותה מימי תור הזהב והרמב"ם ועד תקופתו שלו, לרבות ימי מלחמת האזרחים. במחקריו דן ביצירתו של הרמב"ם כמורשת פילוסופית עולמית, ועמד על הנסיבות המיוחדות ששררו בספרד, ושאפשרו לו לשלב מחשבה יהודית עם זו הקלסית (היוונית־הרומית) של העת העתיקה. הוא עיין אף ביצירתם של שלמה אבן גבירול ויהודה אלהריזי ובכתבי פילוסופים מוסלמים שנדרשו לתורתו של אריסטו, למשל אבן באג'ה. לברוך היה עניין ברקונקיסטה בעיקר בגלל הרומנסות, שראשיתן בתקופה זו, שירה אפית עממית הנוגעת למאורעות היסטוריים, למנהגים ולאמונות.

9 טבאק, עמ' 7.
10 וידקוביץ'־פטרוב.

ברוך עסק בכתביו גם ביצירתם של לופה דה וגה (Lope de Vega), מייסד התאטרון הספרדי הלאומי ומי שקשר בין פרקטיקה עממית לבין חוקי עולם הספרות, פדרו קלדרון דה לה ברקה (Pedro Calderón de la Barca), מיגל דה סרוונטס סאוודרה (Miguel de Cervantes Saavedra) ולואיס דה גונגורה וארגוט (Luis de Góngora y Argote), ששבר בשירתו מוסכמות עיוניות (סגנונו נקרא קולטרניזם) – ברוך כתב עליו שחי למען השירה ולא עליה. אחד מציוני הדרך בתולדות הספרות הספרדית היה 'דור 98' (במאה התשע עשרה, כלומר 1898), שעמו נמנה ארמנדו פלסיו ולדס (Armando Palacio Valdés), הסופר הראליסט שיותר מכל אחד אחר גילה לעולם את ארצו בתארו את נופיה ומנהגיה. ברוך תרגם את הרומן פרי עטו 'האחות סן סולפיסיו' (La hermana San Sulpicio), חומן שעלילתו מתרחשת באנדלוסיה ומתוארת בו העיר סוויליה. בן אותו הדור היה גם מיגל דה אונמונו (Miguel de Unamuno), הסופר הספרדי המפורסם והמתורגם ביותר בין שתי מלחמות העולם, שברוך כתב עליו מאמר ותרגם שלוש מיצירותיו. כמו שעמד על הקשר בין הסטגנציה בספרות הספרדית במאה השבע עשרה לבין ירידת כוחה של המדינה הספרדית, כך ידע ברוך לנתח את הסיבות החברתיות לפרוץ מלחמת האזרחים במאה העשרים. מתברר כי היה גם כרוניקאי חברתי והבין היטב את החוקים הכלכליים של הקדמה ההיסטורית. הוא עסק גם בסופרים שהיו ממצדדי הרפובליקה, כגון פדריקו גרסיה לורקה (Federico García Lorca) ואנטוניו מצ'אדו (Antonio Machado). ממאמריו וממסותיו של ברוך מצטיירת אפוא פנורמה ספרדית רחבה, ועם חלק מן היוצרים שהיו בני תקופתו אף קשר קשרי ידידות. חשיבות רבה נודעה למאמרו של ברוך 'המקורות האסלאמיים בקומדיה האלוהית של דנטה' ('Islamski izvori Danteove Božanske komedije'), אשר תרם לחשיפת הצומת התרבותי היהודי-הנוצרי-המוסלמי והרלוונטיות שלו ליצירת המופת של דנטה אליגיירי.

שפתם ותרבותם של היהודים יוצאי ספרד

במרכז עיסוקו המדעי של ברוך עמדו השפה הספרדית-היהודית והספרות שנכתבה בשפה זו. הוא נעזר בעבודות של רמון מנרס פידאל (Ramón Menéndez Pidal) ופרננדס אנחל פולידו (Fernández Ángel Pulido), מרושמי הרומנסות והכרוניקאים של העולם הספרדי-היהודי, אך גם אסף בעצמו בערים ובעיירות של בוסניה וכן בפרישטינה ובסקופליה (סקופיה) רומנסות יהודיות ספרדיות, יצירות סיפורת – קואינטוס (kuentos)

וקונסיוז'אס (konsežas), פתגמים – ריפ'ראניס (refranes) ושירה לירית – קאנטיקאס (kantikas, kantigas). האיסוף, התיעוד והמחקר בימי שקיעתה של הספרדית-היהודית הניבו פרות רב תחומיים ובעלי ערך עצום. חשוב לציין בהקשר זה את שיתוף הפעולה של ברוך עם לאורה פאפו, בוכוריסה (Laura Papo [Bohoret]), האישה הראשונה אשר עסקה באיסוף האוצר התרבותי הספרדי-היהודי בבוסניה והתבססה עליו בכתיבתה. ברוך עודד כתיבה ספרותית בקרב הספרדים היוגוסלויים, בעיקר בספרדית-יהודית, והקפיד לכתוב ביקורת על יצירותיהם, למשל על יצירות שירה ותאטרון של אברהם קאפון (Abraham Kapon) ועל דרמות פרי עטו של שבתאי ג'אין (Sabetaj Đaen-D'Jaen). מתוקף סמכותו כמלומד גדול היה ברוך בין אלה שהכריעו כי הספרדית-היהודית תכתב באותיות לטיניות. הוא סבר שאין זה מציאותי שהיהודים הספרדים בממלכת הסרבים, הקרואטים והסלובנים ישתלבו בתרבות הספרדית המודרנית ויקבלו את ההגייה הספרדית של השפה כפי שהייתה מקובלת בזמנו. בשנים שביין מלחמות העולם כבר הייתה הלדינו מדוללת, בגלל השפעות זרות, שנבעו במידה לא מבוטלת מהתפתחויות חברתיות היסטוריות. חדרו לתוכה תורכית ועברית, וכחלק זה של חצי האי הבלקני גם איטלקית, סרבית וגרמנית, וברוך חקר שאילות לשוניות אלה. הוא העריך כי על רקע שיקום החיים הלאומיים של היהודים באווירה בלקנית-לוונטינית והיחלשות קשריהם עם הקהילות הספרדיות שמעבר לגבולות החדשים, ולאחר שיזכו היהודים לשוויון זכויות מלא וירכשו השכלה כללית, תאבד הקבוצה הלאומית-הדתית הזאת בתוך דור או שניים את אופייה הישן, אשר נשמר מאות שנים. הוא עמד על כך שספרות הקודש היהודית תורגמה ללדינו בניסיון לשמור על הקשר בין קהילות המגורשים שנפוצו בארצות רבות בעשורים שלאחר הגירוש. למעשה עד אמצע המאה התשע עשרה הייתה הספרות הספרדית רתית כולה, ונכתבה בידי רבנים בלבד. פעילותם האינטלקטואלית בתקופה שלאחר הגירוש הייתה בעיניו בגדר תרדמה עמוקה בחסותם של התורכים והתרחקות מהישגיו של תור הזהב. ברוך טען כי התפוררותה של החברה המסורתית העיבה על השירה החיה של הרומנסות בקרב יהודי הבלקן, והרומנסות שלהם היו דלות מאלה שרווחו בצפון מרוקו, מדויקות פחות בעובדות הקשורות לספר שלפני הגירוש, ולשונן שיקפה שלב מאוחר וירוד של הספרדית-היהודית.

מוגן בזכויות יוצרים

בלשנות רומאנית

ברוך זכה לשבחים גם על פרסומים שעסקו בתחומים שאינם קשורים לספרדית או לספרדית-יהודית, כמו הביקורות על ספרו של פטאר סקוק (Petar Skok)

מתודולוגיה של השפה הצרפתית' (*Metodologija francuskog jezika*) ועל ספרו של פול מיטרוביץ' (Pavle/Paul Mitrovich) 'מסה בתוך דקדוק בין-לשוני' (*Essai d'une grammaire interlinguiste*). בביקורתו על ספרו של מיטרוביץ' השתלבו מדע הבלשנות, שיטותיה הפדגוגיות של הבלשנות וביקורת על ספרים ועל הרצאות אקדמיות בתחום זה; ברוך עסק כאן בפונטיקה, מורפולוגיה, יצירת מילים, סמנטיקה, תחביר וסגנון, וזהו הפרק הבוגר והבשל ביותר ביצירתו.

פעילות חברתית-פוליטית

ברוך היה קוסמופוליט בעל ראייה רחבה ביותר. הוא נמנה – כמו יהודים לא מעטים – עם אנשי תור הזהב של העילית האינטלקטואלית של סרייבו: ד"ר יובן קרשיץ', ד"ר מרצל שניידר (Marcel Šnajder), ד"ר סטייפאן טומיץ' (Stjepan Tomić), אוגניץ פריצה (Ognjen Prica), ד"ר יצחק סמוקובלייה (Isak Samokovlija), ד"ר ויטה קאיון (Vita Kajon), ד"ר יצחק (בראצו) פוליוקאן (Isak [Braço] Poljokan), אנטו בביץ' (Anto Babić) וויין גליגיץ' (Vojin Gligić), דניאל אוזמו (Daniel Ozmo), ד"ר אברהם ברוך (Avram Baruh) ואחרים. כל אלה סללו דרכי חיבור לעולם המדע והתרבות המערבי, אך לא זנחו את מקורם העשיר ורב ההשראה בפולקלור הייחודי של אזור מוצאם.

ברוך הגיב בגלוי, גם בפני תלמידיו, על ההתרחשויות הפוליטיות בזמנו, והזהיר מפני כוחות האופל הפשיסטיים הגזעניים. עם פרוץ מלחמת האזרחים בספרד התגייס לתמיכה בלתי מסויגת ברפובליקנים. בשל דעותיו ההומניסטיות והשמאליות – שהובילו אפילו לפגישה בבלגרד עם אחד מנציגי הצמרת האינטלקטואלית של הקומוניסטים היוגוסלבים, וסלין מסלשה (Veselin Masleša) – התגלעו חילוקי דעות בין ברוך למורים אחרים, ובהם כאלה שהיו מודיעים של המשטרה. המציאות בממלכת יוגוסלביה בסוף שנות השלושים הייתה קשה ומורכבת. לאחר רצח המלך אלכסנדר קראג'ורג'ביץ' (Aleksandar Karađorđević) במרסיי צומצמו הזכויות הדמוקרטיות במדינה, והתערעה יכולתה לתפקד כמדינה רב לאומית (רב שבטית על פי ההגדרה הרשמית דאז) ורב דתית – קושי זה אפשר למשל יצירת ישות אוטונומית לקרואטיה, בנובינה הריוטסקה (Banovina Hrvatska). חמור מכול היה האיום ההולך וקרוב של כיבוש שכנותיה של יוגוסלביה על ידי גרמניה הנאצית ואיטליה הפשיסטית. בנסיבות אלה חקרה המשטרה לא פעם את ברוך בשל עמדותיו. הוא הועבר פעמיים מהגיימנסיה העירונית הראשונה

לגימנסיות אחרות, ופעם אחת הורחק מעירו לעיירה דלמטית בשם סיני (Sinj), אך הרחקות אלה נמשכו תקופות קצרות בלבד, בין השאר הודות להתערבותו של אנדרייץ' למען ברוך. האמצעי החמור ביותר שנקטו השלטונות נגד ברוך היה דו"ח רשמי על פעילותו שנשלח מטעם הרשות הפרוכינציאלית אל משרד הפנים בכלגרד.¹¹ אולם למעשה הופעותיו של ברוך באספות פרוגרסיוויות דווקא תרמו להרגעת הרוחות וליצירת אווירה מכובדת, אם כי הוא הביע את עמדותיו בנחישות וברצינות.

פעילותו בקהילה

ברוך השתייך לדור השני של אינטלקטואלים יהודים אשר צמחו בסביבה שניכרו בה אותות שקיעתה של האימפריה העות'מאנית, אך קנו להם תוארי דוקטור בארצות מתקדמות, וכונו עם שובם לקהילתם 'לוס דוקטורים' (Los doctores). אף שדמותו ופועלו חרגו הרבה מגבולות קהילתו, ברוך היה פעיל מאוד בקהילה והכיר במעמדה בעולם היהודי הספרדי כקהילה השלישית בחשיבותה אחרי קושטא וסלוניקי. הוא כתב בעיתונים שיצאו לאור בקהילה, כתב מאמרים עבור לוחות שנה, כתב 'יצירות מחווה (הומאז') לזכר אישי מפתח בקהילה (וגם בכלגרד), השתתף באירועים שקיימו גופים שונים – עמותות תרבותיות והומניטריות, כמו 'לה גלורייה' (La Glorija | התהילה) ו'עזרת יתומים' (Ezrat jedomim), בתי ספר ועמותות פועלים, כמו 'פועלי ציון' ו'מתתיה' (Matatja) – הרצה ב'איל קלוב ז'ודיו' (El club žudio | מועדון יהודי), למשל על שירה יהודית בת הזמן, ואף שימש בתפקידים ייצוגיים בקהילה – למשל בשנת 1929 נבחר לסגן נשיא של 'ועד האיגוד הציונים היוגוסלובים'.¹² הוא גם כיהן כמנהל בית הספר ללימוד השפה העברית 'שפה ברורה' (Safa berura). נוסף על כל זאת מילא ברוך תפקיד של מפשר בסכסוכים פנים-קהילתיים, למשל בסכסוך שפרץ בקרב יהודי סרייבו בשנות העשרים בין הפלג הציוני, שהתרכז סביב העיתון 'ז'ידובסקה סוויסט', לבין הפלג שדגל קודם כול באמנציפציה בגלות, ושעמדותיו באו לידי ביטוי בעיתון 'יוורייסקי ז'יבוט'.¹³ ברוך הזדהה בדרך כלל עם החוג הרעיוני שסבב את 'יוורייסקי ז'יבוט' והיה בחבורת העורכים של העיתון. עיתון זה אמנם תמך כאמור בראש ובראשונה באמנציפציה ליהודים במקומות מושבם, אך צידד

11 גוטובץ, עמ' 4.

12 ועד.

13 לוקר.

גם בהקמת בית לאומי ליהודים בארץ־ישראל, ועל פי השקפתו האחת אמורה היתה לסייע לאחרת ולהשלימה.

עמידתו של קאלמי ברוך כנגד האנטישמיות

נראה שבכתבו בשנת 1933 את מאמרו על יהודי גרמניה, כבר היה ברוך מודע לדרמה שרק החלה. 'הצלבנים השקריים האלה, אשר מילת תרבות איננה יוצאת מפייהם, מזכירים לנו את הכובשים הספרדים ההם, מן המאה השש עשרה, שבשם בשורת ישו השוחר שלום, פנו לשבטים האינדיאנים, כאשר בידם השמאלית צלב בעוד שבימנית חרב'.¹⁴ בעקבות לחצה המתמשך של גרמניה היה על הממשלה הקואליציונית של דרגישה צווסקוביץ' (Dragiša Cvetković) וולטקו מאצ'ק (Vlatko Maček) לחוקק ביוגוסלוויה חוקים אשר הגבילו את מספר היהודים הרשאים לעסוק במקצועות מסוימים ואת מספר התלמידים היהודים במוסדות החינוך. בעקבות זאת קיבל עליו ברוך לנהל את בית הספר התיכון בסרייבו לתלמידים יהודים אשר נדחו מבתי הספר של המדינה (מן הראוי לציין שנוסף על מורים יהודים לימדו בבית הספר גם שני קולגות סרבים, אחד מהם היה וויין גלגיץ').

מיד עם כיבושה של יוגוסלוויה, באפריל 1941, והקמתה של 'המדינה העצמאית הקרואטית', פוטר ברוך מעבודתו ללא זכאות לגמלה או לפיצויים כלשהם, כמו רבים מקרב הסרבים והיהודים. לאחר שהתחבא תקופה מסוימת עם אשתו, בתו וכמה מאחיו, הצליח קאלמי לעבור עם משפחתו לאזור הפרוטקטורט האיטלקי במונטנגרו. אולם זמן מה לאחר כניעתה של איטליה, בפברואר 1944, נשלח ברוך לעבודות כפייה ולאחר מכן למחנה הריכוז ברגן־בלזן שבצפון גרמניה. אפילו במחנה הריכוז קיים ברוך שיעורים: הוא לימד ספרדית ואף אסף מידע על הספרדית־היהודית,¹⁵ וכל זאת בניסיון לעלות את המורל של הצעירים. במאי 1945 קיבל ברוך את פניהם של המשחררים הבריטים, אך הוא היה חולה בטיפוס ומצבו היה ירוד מאוד עקב התנאים האיומים במחנה והרעב הקשה, וכעבור כשבוע נפטר, בגיל ארבעים ותשע. קבוצת קצינים יוגוסלויים יהודים, שבויי מלחמה ששוחררו זה עתה, בהנהגת סגן אלפרד מלמד, חיפשוהו, אך כנראה לא היה אפשר להצילו. בעדותה במשפטו של פושע המלחמה הנס גלובקה (Hans Globke) סיפרה ניצולת ברגן־בלזן חנה

¹⁴ ברוך, היהודים.

¹⁵ סופר למחבר מפי ד"ר יצחק לוי (Isak Levi), חבר ואסיר מן המחנה, ומפי גיזלה אבינון (אלטרץ) (Gizela Abinun [Altarc]), אסירה מן המחנה.

(לוי) האס על עמידתו האיתנה של ברוך בתנאים הבלתי אפשריים של המחנה
תוך שמירת כבודו האנושי.¹⁶

סיכום

כעשרים עבודות מחקר מדעיות פרסם ברוך על הספרדית-היהודית. איש לפניו לא חקר את הספרדית-היהודית המדוברת או את הלינו הכתובה, במיוחד באותיות רש"י, בחלק זה של אירופה. ברוך ביקר את חוסר המודעות של היהודים הספרדים המקומיים למורשתם התרבותית המיוחדת וכתוצאה מכך את אי יכולתם להקים מוסד אשר יעסוק במחקר ובהוראה של יצירה זו. הוא טען כי 'קיים פנומן אחד – תעודת הזיהוי הבולטת ביותר של השבט היהודי הספרדי אשר נושא עמו עקבות של רשימה שלמה של שרשרת האירועים מן העבר ובהווה, הוא המראה של המנטליות ושל האופי שלהם. זו שפתם'.¹⁷ מסקנתו הייתה שעל פי צורתה, הפונולוגיה שלה, מערכת הזמנים ואוצר המילים, שפה זו היא ספרדית מתקופת הגירוש, ולפיכך היהודים הספרדים הם שומרים חיים של השפה הספרדית העתיקה. הוא ראה בכך עדות לשמרנות של קהילתם, בהתחשב בזמן הרב שעבר מאז הגירוש, אך הופעת מילים תורכיות רבות במילון הנוכחי העידה לדבריו על מידת השתלבותם של בני הקהילה במזרח. גם הרומנסות של היהודים הספרדים, קבע ברוך, מקורן בספרד עצמה, אך עם הזמן חדרו אליהן יסודות תנ"כיים ומוסר יהודי ופולקלור יהודי. מגעו הטבעי עם הרומנסות בילדותו, מסעותיו בגרותו לספרד ועבודות המחקר הרבות שלו הפכו את ברוך לאחד המומחים הגדולים לספרות הספרדית בזמנו, ידען דגול של השפה הספרדית ומבקר בעל שם עולמי של היצירה של היהודים הספרדים של הבלקנים בתחום הסיפורת, השירה, הלשון והפולקלור. לא בכדי דבק בו כינוי החיבה שפינוזה הקטן.

ברוך זכה להערכה עמוקה אף בקרב מומחים בימינו, ובהם ד"ר קרינקה וידקוביץ'-פטרוב (Krinka Vidaković-Petrov), פרופ' מֶחמד נזירוביץ' (Muhammed Nezirović) ד"ר אלדינה קינטנה (Aldina Quintana), איוונה ווצ'ינה (Ivana Vučina) וד"ר אליעזר פאפו. למרבה הצער עבודות רבות שלו שהיו בכתובים לא שרדו במלחמה. כעשורים האחרונים פורסמו שוב לא מעט ממאמריו. מאמרים אחדים נדפסו בספר על סופרים אשר נספו במלחמה.¹⁸ נוסף

16 האס.

17 ברוך, שפתם, עמ' 71-72.

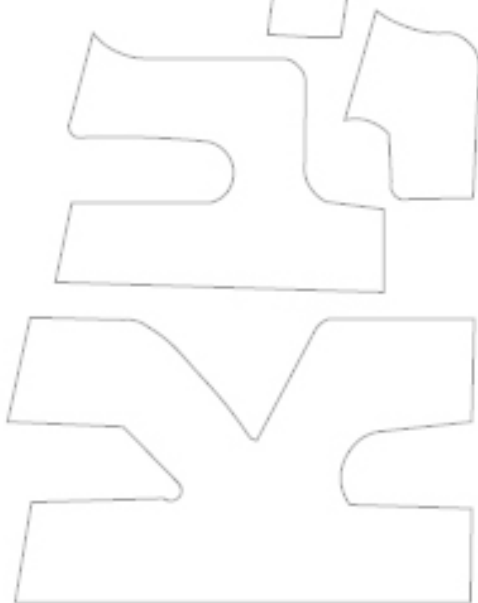
18 מגילה, עמ' 7-38.

על כך יוחדו שלושה ספרים לפרסומיו.¹⁹ וסטודנטים ברחבי תבל הלומדים ספרדית־יהודית פוגשים את פרות עבודתו במקורות עזר.²⁰

יוסיפ טבאק אפיין את כתיבתו של ברוך:

בין אם הוא כותב על אחד מנציגי תור הזהב של הספרות הספרדית ובין אם על אחד הסופרים מימינו שלנו, על רומנסות או על ספרד המורית, קאלמי ברוך כותב מתוך בקיאות, משתמש בתיעוד רב, בפיקחות. אין אנו פוגשים התלהבות ופתוס, אלא רק פירוט העובדות, ניתוח וסיכום ביקורתי. אף כשהוא מדבר על הנושא הקרוב ביותר ללבו, על הרומנסות הספרדיות, ברוך אינו מראה התפרצות רגשות כלשהי, אלא מעלה עובדות בקור רוח ובוהן אותן כיאה לאיש מדע.²¹

ברוך זכה להוקרה ביוגוסלוויה, ואחר הרחובות בעירו נקרא על שמו. חובה מוסרית היא לתת לדר קאלמי ברוך ולו מקצת הכבוד שהוא ראוי לו בתולדות עמנו.

מוגן בזכויות יוצרים

19 ברוך, מסות ומאמרים; ברוך, יצירות נבחרות; ברוך, מבחר.

20 ראו למשל: ארמיסטד וסילורמן.

21 טבאק, עמ' 7.

קיצורים ביבליוגרפיים

- Samuel M. Elazar, *El romancero judeo-espanol: romances y otras poesias*, Sarajevo 1987 אלעזר
- Ivo Andrić, 'Sećanje na Kalmija Baruha' [זיכרונות על קאלמי ברוך], *Život* 1, 3 (1952), pp. 215–217 אנדריץ'
- Judeo-Spanish Ballads from Bosnia*, eds. Samuel G. Armistead, Josheph H. Silverman with Biljana Šljivić-Šimšić, Philadelphia 1971 ארמיסטד וסילוורמן
- Kalmi Baruh, 'Njemački Jevreji', [היהודים הגרמנים], *Jugoslavenski list* 102 (1933), p. 11 ברוך, היהודים
- , *Izabrana djela* [יצירות נבחרות], ed. Vojislav Maksimović, Sarajevo 1972 ברוך, יצירות נבחרות
- , *Selected Works on Sephardic and Other Jewish Topics*², eds. Krinka Vidaković-Petrov & Alexander Nikolić, trans. Tatjana Jovičević, Jerusalem 2007 ברוך, מבחר
- , *Eseji i članci iz španske književnosti* [מסות ומאמרים מספרות], ed. Josip Tabak, Sarajevo 1952 ברוך, מסות ומאמרים
- , 'Jezik sefardskih Jevreja' [שפתם של היהודים הספרדים], Stanislav Vinaver (ed.), *Spomenica o proslavi tridesetogodišnjice sarajevskog kulturno-potpornog društva 'La Benevolencija* [מגילה לרגל חגיגת 'שלושים שנה לעמותה לתמיכה תרבותית לה נבולוצייה מסריבו], Belgrade 1924, pp. 71–77 ברוך, שפתם
- Vedrana Gotovac, *Kalmi Baruh* (Katalog) Sarajevo 1985 גוטובץ
- M.L., 'Pomen Kalmiju Baruhu na procesu protiv Hansa Globkea' [אזכרה לקאלמי ברוך בהליך משפטי נגד הנס גלובקה], *Jevrejski pregled* (Novembar–Decembar 1963), pp. 21–24 האס
- Krinka Vidaković-Petrov, 'La Gaceta Literaria' [כתב־עת ספרותי], *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 37 (1989), pp. 321–330 וידקוביץ'־פטרוב
- 'Vijeće Saveza cionista Jugoslavije' [ועד האיגוד הציונים היוגוסלבים], *Jevrejski glas* 14 (1929), p. 1 ועד
- Josip Tabak, 'Predgovor' [הקדמה], *Kalmi Baruh: Eseji i članci iz španske književnosti* [מסות ומאמרים מספרות], Sarajevo 1952, pp. 5–22 טבאק
- Moritz Levy, 'El mundo sefardi' [אל מונדו ספרדי], *Židovska svijest* 200 (1923), pp. 2–3 לוי
- Zvi Loker, 'Sarajevski spor i sefardski pokret u Jugoslaviji' [ויכוח (מסריבו ותנועה ספרדית ביוגוסלביה)], *Zbornik* 7 (1977), pp. 72–78 לוקר
- Nika Miličević, Ilija Kecmanović & Rizo Ramić, *Spomenica palih pisaca* [מגילה לכבוד הסופרים אשר נפלו במלחמה], Sarajevo 1952 מגילה
- Vojislav Maksimović, 'Stvaralaštvo i tragika Kalmija Baruha' [יצירתו קאלמי ברוך: [קאלמי ברוך: *Izabrana djela*], [הטרגיות של קאלמי ברוך], Sarajevo 1972, pp. 9–21 מקסימוביץ'
- Đorđe Pejanović, *Štamparije u Bosni i Hercegovini* [בתי דפוס בבוסניה], Sarajevo 1952 פיאנוביץ'